

ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ БАЙКИ ЕЗОПІВСЬКОГО ТИПУ

Роман Домбровський, Юрій Домбровський

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000,
Україна e-mail: klassyka@ukr.net

Національний університет "Львівська політехніка", вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна e-mail: Jurii1944@mail.com

Розглянуто історію розвитку європейської байки від найдавніших часів і дотепер, відзначено творчі принципи її найвидатніших представників.

Ключові слова: байка, езопівський сюжет, мораль, літературний жанр.

Питання про батьківщину байки донині остаточно не вирішене. Найдавніші джерельно засвідчені байки походять з античної Греції та Індії. У Греції на байку знатрапляємо вже в Гесіода (VIII ст. до н.е.), у Архілоха і Сімоніда (VII ст. до н.е.), у Стесіхора (VI ст. до н.е.). Найдавніші відомі індійські байки засвідчені значно пізніше. Отож, визначається хронологічний примат грецької байки. З іншого боку, індійські байки протилежно до коротких і сюжетно нескладних грецьких байок постають у більш розробленій формі з чергуванням віршів і прози, об'єднані у збірники й охоплені розповідними рамками, що засвідчує давню літературну традицію. У зв'язку з такими фактами виникає питання моногенези чи полігенези байки і зв'язків між індійськими та грецькими байками. Можливість прийняти моногенезу байки як літературного жанру натрапляє на значні труднощі з уваги на наявність байок також у народів і племен, які не мали жодних зв'язків з Грецією або Індією. Очевидно, байка, зокрема, тваринна могла зародитися незалежно в різних країнах з моменту, коли певним особам прийшло на думку покористуватися оповіданнями про тварин для навчальної мети та для пропаганди певних ідей. Такі факти особливо характерні для східних культур, зокрема, індійської. Тому "індійська теорія" має більше прихильників, ніж "грецька". Її сформулював А. Важенер у праці "Нарис про зв'язки, які існують між індійськими та грецькими байками" (Брюссель, 1854) [14]. Його підтримав О. Келлер у праці "Дослідження з історії грецької байки" (Лейпціг, 1862) [10], зазначаючи те, що тварини, які з'являються в байках, та обставини в яких вони діють, більш характерні для Індії, ніж для Греції. Такої думки теж притримувались українські вчені І. Франко та М. Драгоманов. Однак є вчені, які відстоювали первинність грецької байки, зокрема, найвидатніший з індознавців, видавець "Панчатантри" Т. Бенфей [12]¹.

Європейська байкова традиція користалася з обох джерел: з грецького та індійського. Немає сумніву, що внаслідок досить тісних зв'язків між індійським і елліністичним світом міграція байок на Схід і на Захід відбувалася¹. Для розвитку європейської байки більше значення мала грецька байка, ніж індійська.

Для виявлення генези байки важливе значення має питання про зв'язок байки з тваринним епосом і з оповіданнями про тварин. Тварини, які задіяні в них, наділені однаковими рисами характеру, з'являються в дуже подібних ситуаціях, діють подібно. Оповідання про тварин, які дали матеріал і для тваринного епосу як вищого, художньо досконалішого етапу їхнього розвитку, і для байки, давніші за них.

Європейська байкова традиція виводиться від Езопа. З одного боку, в ній є багато мотивів, яких немає в езопівській традиції, з іншого - немає сумніву, що: 1) багато т. зв. езопівських байок йому тільки приписано; 2) саме езопівські байки мають свою шреддс-торію. Зовсім певно, що Езоп, якщо він справді існував, не видумав їх, принаймні не видумав усі, а взяв їх із наявної уже байкової традиції, яка частково прийшла до Греції з близьких і дальніх східних країн зі старою культурою. Пропагандисти буддійської релігії, в центрі якої стояли етичні, а не метафізичні проблеми, буддійські жерці та мудреці ілюстрували своє вчення високопоетичними притчами, серед яких були притчі і про тварин, тобто справжні байки. Відомі також притчі іранського та вавилонського походження.

¹ Огляд основної літератури з питань генези байки подано у [1;9]. © Домбровський Р., Домбровський Ю., 2011

Зі східною байковою традицією в Греції сталося те, що з античною в середньовіччі - її достосували до потреб грецького суспільства і використали як вигідний засіб соціальної боротьби та полеміки. На грецькому ґрунті байка почала виконувати ту саму функцію, яку вона виконувала пізніше в Римі, в середньовічних школах, яку виконує частково до сьогодні. Вона стала улюбленим жанром дитячої та шкільної літератури, одним із засобів морального впливу на молодь.

У Греції байка не перетворилася у справжній літературний жанр. Вона не гармоніювала з загальним урочистим характером грецької літератури, з такими провідними жанрами як епопея, трагедія, культова лірика. Також грецька комедія мала не розважально-побутовий, а виховний характер. Ще Н. Буало в XVII ст. зачислив байку до низьких літературних жанрів, незважаючи на наявність шедеврів Ж. Лафонтена.

Не перетворилася байка в повноцінний літературний жанр і в римській літературі, в якій також превалювали серйозні урочисті жанри: епопея, історія, ода, елегія, сатира. Комедія розцвіла на зорі римської літератури і згодом занепала.

Все ж таки літературне оформлення античної байки відбулося². В римській літературі з'явився перший байкар Федр (I ст. н.е.), який поставив собі завдання: надати збереженим в усній і шкільній традиції байкам літературної форми. Байки Федра мають ще характер притчі з абстрактною дією та абстрактною мораллю. Розважальний елемент і побутові деталі залишаються на другому плані. Моральна наука дається *sub specie aeternitatis*³ і може бути застосована в кожному суспільстві, яке досягло певного рівня культури. Це зумовило їхню популярність та використання їх пізнішими байкарями.

За змістом байки короткі. Це пов'язано з абстрактним характером байок без побутових деталей. Як літературний жанр байка не зійшла більш зі сцени (оформлена Федром), проте й не визнали її повноцінним літературним жанром. Квінтіліан говорив про неї зі зневагою. [13, с. 224].

Зародження грецької літературної байки пов'язане з іменем Бабрія (II ст. н.е.), який перший у грецькій літературі надав байці віршової форми (холіамб) і створив новий літературний жанр. На відміну від Федра він не торкався соціальних тем, а дбав про художній бік своїх байок. Ідейно він був виразником ідеології аристократії, і в такому дусі формулював мораль своїх байок.

У пізній період Античності в IV ст. римський письменник Авіан написав елегійним дистихом на сюжети Бабрія 42 байки, які були дуже популярні і стали зразком для численних переробок і наслідувань у наступні віки.

У Середні віки байка залишилась улюбленим засобом шкільного виховання. Разом із притчами вона увійшла в латинські компіляції. Наприклад, у відомому збірнику притч "Disciplina clericalis Petri Alphonsi", сюжети якої опрацював І. Франко¹ з'явилися окремі збірники байок під назвою "Romulus", "Isopetus" і ін. У цих збірниках байка видозмінювалась; збільшувалась кількість і роль побутових деталей, підкреслювались окремі риси та поведінка тварин, християнізувалась мораль. Байка переосмислювалась алегорично. Наприклад, Лис символізує диявольську хитрість, Лев - грішну гордість і т.д. На підставі байкових сюжетів була створена перша відома в історії літератури тваринна епічна поема "Ecbasis cuiusdam captivi per tropologiam" (X ст.), в якій розповідалось, як з тенет вовка було визволено теля, яке нерозважливо до нього потрапило. Найбільш відомий Мюнхенський збірник - 90 латинських байок.

Паралельно з латинською байкою розвивалась байка на національних мовах. У Франції відома письменниця Марія Французька у XIII ст. опрацювала віршем низку традиційних байок. У XIV ст. в Німеччині монах-проповідник з Берна, Ульріх Бонер (Бонеріус) написав за Авіаном і "Ромулом" 100 байок під заголовком "Edelstein" - "Дорогоцінний камінь". І. Франко переклав 25 з них вільними віршами і назвав збірку "Скарбничка" та написав до неї передмову, в якій простежив літературні джерела Бонерових байок [8, с. 24-88].

Про відносини між грецькими та східними байками див. монографію М. Ньогора [11]. Про античну літературну байку див. монографію М. Гаспарова [3].

3 огляду на вічність.

Наприклад. "Притча про нерозум" [7.с. 218-221] і ін.

Для цього випадку

Наприклад, широко використовував байки у своїх проповідях видатний проповідник другої половини XVII ст. Антоній Радивилівський [5. с. 133-139].

Байка була популярною, хоч у меншій мірі, у період Відродження. Відомим байкарем був Леонардо да Вінчі. На базі латинських і народних оповідань про тварин, зокрема вовка і лиса, виник у Франції тваринний епос - "Le roman de Renard", який наслідували у всіх європейських країнах. Його переробив Й. В. Гете ("Reineke Fuchs"), а в українській літературі І. Франко ("Лис Микита"). У ньому багато байкових мотивів.

Корінний перелом у історії байки настав тільки у XVII ст., коли були написані байки Ж. Лафонтена, що стали зразком для всіх байкарів Європи. Байки Ж. Лафонтена, хоча й написані на традиційні езопівські сюжети, націоналізувались і пов'язувались тісніше зі своєю епохою. Тварини набували рис людей свого часу. Збільшувалась роль побутових деталей. Тварини та особи, які в них з'явилися, з персоніфікацій певних пороків і прикмет перетворювались у справжні персонажі живої драматичної дії, так що байки уподібнювались до коротких п'єс, у яких діючими особами були тварини, які мали свою індивідуальну вдачу та мову, достосовану до їхнього характеру. Мораль у байках Ж. Лафонтена відходила на задній план. Це - емпірична мораль, яка панувала тоді в суспільстві початкової стадії капіталізму.

Поширювалась антична байка і у східнослов'янських землях. У Москві 1607 р. вийшов у світ перший переклад церковнослов'янською мовою зі старогрецької байок Езопа

"Притчи или баснословие Езопа Фриги", зроблений вихідцем із Західної України Федором Гозвинським [6, с. 5]. Антична байкова традиція накладалася на вже існуючу традицію слов'янської версії циклу байок "Стефаніт і Іхнілат", яка посередництвом арабської версії "Каліла і Дімна" започаткована від старогрецької "Панчатантри". Антична байка як повчальний риторичний і літературний приклад широко використовувалася в українських риториках і поетиках ХУН-ХУШ ст. Вживали її асі Іюс¹ також українські церковні проповідники для пожвавлення інтересу слухачів і донесення в такій своєрідній наочній формі до їхньої свідомості основних істин християнської релігії та благочесних норм християнської моралі². Байка як самостійний літературний жанр змогла оформитись в Україні завдяки творчості Г. Сковороди. З появою 1774 р. "Басен Харьковских", серед яких багато байок на античні сюжети, пов'язаний якісно новий етап у розвитку байки, коли вона розвивалася в дусі народності й ідейності, збагачена національним колоритом і сповнена алегорії, співвіднесеної з конкретно-історичною обстановкою.

Середньовічні байки, байки Ренесансу не мали ще своєї поетичної форми; вони були писані одностайним віршем, без поділу на строфи. Ж. Лафонтен визначив форму байки, що зберігається для більшості байок до сьогодні з характерним чергуванням довгих і коротких віршів, з різною системою попарних, перехресних та інших рим. Цю форму прийняли російські байкарі, зокрема, І Крилов та українські - Є. Гребінка і Л. Глібов. Така форма закріпилася в українській байці. Нею користувався також М. Годованець. У період класицизму та просвітительства байка мала численних представників у всіх літературах Європи: в іспанській, італійській, німецькій і т.д. Байки Г.-Е. Лессінга ближчі до класичної традиції. У них немає мальовничості та музики байок Ж. Лафонтена. Вони більш абстрактні і немов би складені тільки для ілюстрації моральних сентенцій.

Після Ж. Лафонтена байка не мала видатних представників у Франції. Байки Ж.-П. Флоріана не дорівнюють байкам Ж. Лафонтена, а в XIX-XX ст. цей жанр у Франції занепадав. Його до деякої міри замінила сатирична пісня, майстром якої був П.-Ж. Беранже. Не має байка видатних представників і в інших західноєвропейських країнах.

Зовсім по-інакшому склалися умови у слов'янських країнах, зокрема, в царській Росії, де байка стала улюбленим жанром. Це пояснюється тим, що в умовах царизму за допомогою байки можна було сміливо висловити правду про несправедливість суспільних порядків. Байки І. Крилова - це найвище досягнення байкового жанру. Вони не менш художні, ніж байки Ж. Лафонтена, і більш народні, безпосередні, чіткіше зберігають виражену мораль, тому не втрачають головного призначення і в наш час - бути виховним засобом.

Цікаво склалася доля байки в Україні. Вершини свого розвитку вона досягла тільки під кінець XIX ст. у творчості Л. Глібова. Але й після Л. Глібова вона мала видатних представників. Не занепадала вона і в післяжовтневий період. Деякі критики засуджували байку як повноцінний літературний жанр і пророкували їй швидку загибель [4, с. 15-16]. Зокрема, відомий російський критик В. Белінський у рецензії на переклад байок Додстля російською мовою (1839 дав різко негативну оцінку, відмовивши байці у праві " громадянства" [2, с. 239-240]. Розвиток української

післяжовтневої байки спростував ці передбачення. В Україні з'явилася плеяда здібних байкарів, найвидатнішим з яких був М. Годованець

(1893-1974). Важливе місце в його творчому доробку займали переробки байок античних авторів - Езопа, Федре, Бабрія і деяких інших: усього понад півтисячі. Вони написані живо, емоційно, сповнені національного колориту та легкого гумору, наснажені ідеями, які ніколи не застаріють. Багаторічний досвід праці М. Годованця над сюжетами античних байкарів дуже повчальний і свідчить, що і в наш час байка на античний сюжет залишається повноцінним літературним жанром.

1. Басня // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. - Спб.: Типолитография И. А. Ефрона, 1892. - Т. III. - С. 150-153. 2. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений / В. Г. Белинский. - М.: Изд-во АН ССР, 1953. - Т. 3. - 683 с. 3. Гаспаров М. Л. Античная литературная басня / М. Л. Гаспаров. - М.: Наука, 1971. - 280 с. 4. Косяченко В. Наш бойовий жанр / В. Косяченко // Українська радянська байка: антологія. - К.: Рад. письменник, 1966. - С. 3 - 36. 5. Кречотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського / В. І. Кречотень. - К.: Наук. думка, 1983. - 406 с. 6. Тарковский Р. Б. Старший русский перевод басен Эзопа и переписчики его текста: спецкурс / Р. Б. Тарковский. - Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1975. - 198 с. 7. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. - К.: Наук. думка, 1976. - Т. 2. 8. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. - К.: Наук. думка, 1978. - Т. 13. 9. Hausrath A. Fabel / A. Hausrath // Pauly's Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft / Hrsg. von G. Wissowa. - Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1909 - Bd. VI. - S. 1704-1736. 10. Keller O. Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel / O. Keller // Jahresbericht für klassische Philologie. - Leipzig, 1862. - Spbd. IV. - S. 309-418. 11. Nöjgard M. La fable antique. VI La fable grecque avant Phèdre / M. Nöjgard. - København: Nyt Nordisk Forlag (Busck), 1964. - 600 p. 12. Panchatantra, fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen / Übers. Th. Benfey. - Leipzig, 1859. - T. I. - S. W-XXV-TIL 13. Quintiliani M. Fa-bii Institutionis oratoriae libri XII / Rec. E. Bonnel. - Lipsiae: Teubner, 1896. - V. I. 14. Wagener A. Essai sur les rapports qui existent entre les apologues de l'Inde et les apologues de la Grèce / A. Wagener // Memoires des savants étrangers publiés par l'Académie Royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. - Bruxelles, 1851-1855 (1854). - T. XXV. - P. 3 - 126.

ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ БАСНИ ЭЗОПОВСКОГО ТИПА Роман Домбровський, Юрий Домбровський

Львовський національний університет імені Івана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина e-mail: klassyka@ukr.net

Національний університет "Львівська політехніка", ул. С. Бандери, 12, Львов, 79013, Украина e-mail: Jurii1944@mail.com

Кратко рассмотрена история развития европейской басни с древнейших времен до сегодняшнего времени. Отмечены творческие принципы ее выдающихся представителей.

Ключевые слова: басня, эзоповский сюжет, мораль, литературный жанр.

THE GENESIS AND EVOLUTION OF THE FABLE OF THE AESOPIAN TYPE

Roman Dombrovskyi, Yuri Dombrovskyi

Ivan Franko National University in Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine e-mail: klassyka@ukr.net

Lviv Polytechnic National University 12, Bandery St., Lviv, 79013, Ukraine e-mail: Jurii1944@mail.com

The paper offers a brief outline of the history of the European fable from the earliest times up to the present. The creative principles of the most prominent fabulists are discussed.

Key words: fable, parable, Aesopian plot, moral, literary genre.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2010 р.

Статтю прийнято до друку 10.10.2011 р.